

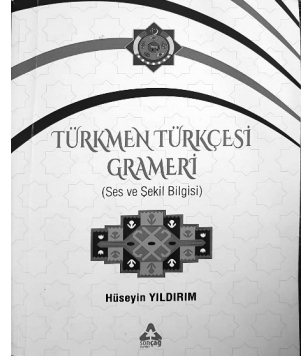
TÜRKMEN TÜRKÇESİ GRAMERİ (SES ve ŞEKİL BİLGİSİ)

Yıldırım, Hüseyin (2017), *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Sonçağ Yayınları, Ankara, ISBN: 9786052130223

Çiğdem YEĞİN*

Dil Araştırmaları, Bahar 2018/22: 252-255

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından lehçeler arasında yapılan çalışmalar hız kazanmış ve dolayısıyla 1990'lardan itibaren Türkiye'de de diğer Türk lehçeleri ile ilgili birçok dil ve edebiyat çalışması yapılmıştır. Bilindiği üzere Türkmen Türkçesi Oğuz grubu Türk lehçelerinin doğu kolunu teşkil etmektedir. Türkmen Türkçesi Türkiye Türkçesiyle aynı lehçe grubunda yer almasına rağmen, Karluk ve Kıpçak lehçelerinin konuşulduğu bölgelere yakınlığı ve bu lehçelerin bazı özelliklerini yansıtması bakımından anlaşılabilirlik oranı diğer Oğuz grubu lehçelerine göre daha düşüktür. İki lehçe arasındaki anlaşma oranını artırmak için alanla ilgili daha fazla akademik çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Tanıtımını yapacağımız "Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yıldırım'ın Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi), Sonçağ yayınları, Ankara 2017" adlı yayın, söz konusu bu ihtiyacı gidermesi bakımından oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

Türkiye'de Türkmen Türkçesi üzerine, başka araştırmacılar tarafından yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan biri Doç. Dr. Berdi Sarıyev ile Dr. Nurcan Güder'in hazırladığı ve Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği'nin (MYB) 1998'de yayımladığı "*Türkmencenin Grameri-1 (Fonetika: Ses Bilgisi)*, *Türkmencenin Grameri-2 (Morfolojiya: Şekil Bilgisi)*, *Türkmencenin Grameri-3 (Sentaksis: Cümle Bilgisi)* isimli üç kitaptan oluşan eserdir. Diğer bir çalışma, Prof. Dr. Mehmet Kara'nın Akçağ Kitapevi tarafından 2001 yılında yayımlanan *Türkmence (Giriş- Gramer-Metinler- Sözlük)* isimli eseridir. Bir diğer önemli çalışma Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur'un hazırladığı 2008 yılında Fakülte Kitapevi tarafından yayımlanan *Türkmence (Türkmen Türkçesi) (Grameri, Kelime Tahlilleri, Metinler, Aktarmalar, Sözlük)* adlı eserdir. Son olarak bir diğer önemli çalışma ise Ord. Prof. Dr. Muratgeldi Söyegov ile Doç. Dr. Seyitnazar Ernazarov tarafından hazırlanan, editörlüğünü Prof. Dr. M. Fatih Kirişçioglu ile Arş. Görevlisi Sümeyra Harmanda'nın yaptığı *Örnekli Türkmence Grameri, Kurgan Edebiyat Yayınları (2017)* isimli eserdir.

Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi) adlı çalışma *Giriş ve İnceleme* olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde Türkmenler, Türkmen boyları ve ağızları, Türkmen Türkçesi ve alfabesi ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir.

* Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Araştırma Görevlisi, e-posta: savasscgdm.92@gmail.com

Bu bilgilerin yanı sıra Latin kökenli yeni Türkmen alfabesi ve Kiril alfabesindeki eski biçimler bir tablo hâlinde gösterilmiştir.

Eserin asıl bölümü olan *inceleme* kısmı *Ses Bilgisi* ve *Şekil Bilgisi* olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır. Ses bilgisi bölümü (s. 19-50) *ünlüler*, *ünsüzler* ve *genel ses yapısı* olmak üzere üç alt başlıktan oluşmaktadır.

Ünlüler bahsinde önce ünlüler “Oluşum Noktalarına Göre Ünlüler”, “Açıklık Kapalılık Derecelerine Göre Ünlüler”, “Dudakların Durumuna Göre Ünlüler” olmak üzere sınıflandırılmış sonra da kısa ve uzun ünlülerin her birinin kelimelerde başta, ortada ve sondaki kullanım özellikleri örneklerle ayrı ayrı gösterilmiş ve ilgili ünlü ile ilgili notlar verilmiştir. Çalışmada ayrıca hem uzun hem de kısa şekilleri tek tek verilen ünlülerin telaffuzlarının nasıl olduğu *baba* (ba:va) “dede, annenin babası”, *ölinçä* (ölünçä:) “ölünceye kadar” örneklerinde olduğu gibi yay ayrıç içince gösterilmiştir.

Ünsüzler bahsinde, önce ünsüzler ton bakımından *tonlu ünsüzler* ve *tonsuz ünsüzler*, oluşum noktalarına göre *dil ünsüzleri* (dil ardı ünsüzleri, dil ortası ünsüzleri, dil ucu ünsüzleri) ve *dudak ünsüzleri* (çift dudak ünsüzleri, dudak arası ünsüzler) ve temas derecelerine göre *süresiz ünsüzler* ve *sürekli ünsüzler* olmak üzere ana ve alt başlıklarda sınıflandırılmış, sonra yapılan bu sınıflandırma tablo hâlinde gösterilmiş (s.30) ve ünsüzlerin her biri için ayrı alt başlık açılarak tipik özellikleri örneklerle belirtilmiştir (s.31-35).

Oluşum noktalarına göre ünsüzler değerlendirilirken, Türkmen Türkçesindeki *w* (*dudak arası*), *s* (*peltek*), *z* (*peltek*) ünsüzlerinin telaffuzları ile Türkiye Türkçesindeki *v*, *z* ve *s* ünsüzlerinin telaffuzlarının farklı olduğu gibi bazı tipik durumlar vurgulanmıştır:

“Bugün Türkmen Türkçesi yazı dilinde kullanılan Latin kökenli alfabede 21 ünsüz ses bulunmakla birlikte, oluşum noktalarına göre telaffuzda bu sayı 27’ye çıkar. Bu durumun sebebi yazıda “g” şeklinde gösterilen ünsüzün kullanıldığı yere göre “g, ğ (ince ğ), ğ (kalın ğ)” biçiminde; “k” ile gösterilen ünsüzün ince ünlülerin yanında “k” (ince k), kalın ünlülerin yanında “k̄” (kalın k) biçiminde; “h” ile gösterilen ünsüzün “h, x” biçiminde arka damakta veya gırtlakta telaffuz edilmesi ve “ñ” ile gösterilen ünsüzün ince ve kalın ünlülerin yanında farklı noktalarda oluşup telaffuz edilmesidir.

Oluşum noktaları bakımından Türkmen Türkçesindeki /s, z/ ünsüzleri de tipiktir. Bu iki ünsüz dil ucunda ve dişler arasında oluşan sızıcı seslerdir. Ayrıca /w, f/ ünsüz sesleri de çift dudak arası ünsüz sesler olup bu bakımdan Türkmen Türkçesinin tipik ünsüz kullanımlarındandır.” (s.29)

Ses bilgisi ana başlığının son bölümü olan *genel ses yapısı* bahsinde ise Türkmen Türkçesinin *ses özellikleri* (damak uyumu, dudak uyumu, ünsüz uyumu, ünlü uzunlukları, ünlü yuvarlaklaşması, pelteklik), *ses değişimleri* (ünlü ses değişimleri, ünsüz ses değişimleri) ve *ses olayları* (ünlü düşmesi, ünlü türemesi, tonlulaşma, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz benzeşmesi, ünsüz ikizleşmesi, yer değiştirme) örneklerle anlatılmıştır.

Türkmen Türkçesinin kendine has tipik özellikleri vardır. Bu özelliklerden ilki Ana Türkçede de var olduğu düşünülen ve Türkçe kelimelerin ilk hecesinde bulunan asli uzunlukları korumasıdır. Ayrıca bazı morfolojik olaylar neticesinde

Türkmen Türkçesinde ikincil uzunluklar da ortaya çıkmaktadır. Böylece Türkmen Türkçesindeki 9 kısa ünlüye 9 da uzun ünlü eklenir ve böylece ünlü sayısı 18'e çıkar. Genellikle anlam farkı meydana getiren uzun ünlüler standart Türkmen Türkçesinde gösterilmez. İncelediğimiz eseri önemli kılan sebeplerden birisi, çalışmanın genelinde asli ve ikincil ünlü uzunluklarının detaylı bir şekilde vurgulanmış olmasıdır (s.37).

Türkmen Türkçesinin ünlü uzunluklarından sonra bir diğer karakteristik özelliği, bazen yazıda, çoğunlukla da telaffuzda görülen ünlü yuvarlaklaşmasıdır. Türkmen Türkçesi, bu özelliği bakımından Kıpçak grubu lehçesi olan Kırgız Türkçesi ile benzerlik göstermektedir. Çalışmada bu ses özelliği de ayrıntılı olarak ele alınmış ve hangi durumlarda ünlü yuvarlaklaşması meydana geldiği örneklerle anlatılmıştır (s. 38).

Eserin en geniş kısmını oluşturan *Şekil Bilgisi* (s.51-507) bölümünde ise *yapı bakımından kelimeler* (Basit Kelimeler, Türemiş Kelimler, Birleşik Kelimeler, İkilemeler ve Tekrarlar) ve kelime yapımında kullanılan ekler üzerinde durulmuştur. Yapım ekleri bahsinde sırasıyla *İsimden isim yapma ekleri* (s. 52), *Fülden isim yapma ekleri* (s.84), *İsimden Fiil Yapma Ekleri* (s.111), *Fülden fiil yapma ekleri* (s. 130) ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eserde yapım ekleri bahsinin uzunca bir bölüm olduğu görülür (s.52-151). Ekler incelenirken kökenleri, işlek olup olmadıkları, kullanım sıklıkları ve ses özellikleri dikkate alınmış; her ek için pek çok örnek verilmiştir. Örnekler Türkmen ilimler akademisi tarafından hazırlanıp 2016 yılında yayınlanan iki ciltlik “Türkmen Dilinin Düşündürülişli Sözlüğü”nden taranmıştır. Yazar, bu sözlüğün Türkmen Türkçesinin en yeni ve en güncel sözlüğü olduğunu çalışmanın *Önsöz* 'ünde de ifade etmiştir.

Bu bölümde üzerinde durulan her ekin türetmiş olduğu örnek kelimeler ve kökleri, bu kelimelerin köşeli yay araç içinde Türkmen Türkçesindeki okunuş biçimleri, tırnak işareti içinde kelimenin hem kökünün hem de türemiş şeklinin Türkiye Türkçesinde ifade ettiği anlam ve en sonda da türemiş kelimenin sözlükte hangi sayfada geçtiği detaylı bir şekilde verilmiştir:

+ja/ +le = *akja* [a:kca] “beyazlık bakımından hoş görünen, sevimli” < *ak* “ak, beyaz” (TS-I: 48) (s. 53)

-gyn/-gin, -gun /-gün = *çapgyn* [çapgın] “basma, yağma, talan, yağmacılık < *çap*- “koşmak, talan etmek, yağmalamak (TS-I: 191) (s.96)

-jyra /-jire = *utanjyra*- [utoncuro-] “biraz çekinmek, biraz utanmak” < *utan*- “utanmak, çekinmek” (TS-II: 448) (s.135)

-gyla/-gile = *saygyla*- [sa:yğıla-] “kamçı, değnek vb. şeylerle peş peşe vurmak, dövmek, kamçılmak” < *say*- “yün pamuk gibi şeyleri değnekle dövmek” (TS-II:272) (s.136)

Kelime Türleri bölümünde önce *isim, sıfat, zamir, zarf, fiil* olmak üzere anlamlı kelimeler sonra da *edat, bağlaç, ünlem* olmak üzere görevli kelimeler incelenmiştir. “İsimler” bölümünde, isim çekim ekleri “*Çokluk Kategorisi ve Çokluk Eki, İyelik Kategorisi ve İyelik Eki, Hâl Kategorisi ve Hâl Ekleri, Aitlik eki ve İsimlerde soru*” başlıkları altında Türkmen Türkçesinde kullanım ve işlevleri bakımından incelenmiş.

Sıfat, zarf ve zamir başlıkları altında ise bu kelime türlerinin anlam bakımından alt türleri örnek cümlelerle ele alınmıştır. Bu bölümdeki kavramlar açıklandıktan sonra Türkmen Türkçesi ile yazılmış eserlerden taranan örnekler italik olarak ilgili bölümün altına eklenmiştir. Yazar aynı zamanda bu çalışmada örnek cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılmış şekillerine de yer vermiştir. Kullandığı örnek cümlelerin alındığı eserleri çalışmanın son kısmında “Kaynaklar” başlığı altında sıralamıştır. Çalışmasını oluştururken başvurduğu diğer kaynakları da “Yararlanılan Eserler” bölümünde listelemiştir.

Fiil bahsinde, önce fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri gösterilmiş, sonra basit ve birleşik kipler incelenmiştir. Yazar her kipin Türkmen Türkçesindeki olumlu ve olumsuz (aynı zamanda olumlu/olumsuz soru) çekimleri ile ilgili tablolar yapmış ve tablo içinde şahıslara göre örnek fiil çekimleri vermiştir. Ayrıca tabloların altında da eserlerden taradığı örnek cümlelerle kiplerle ilgili kullanımları göstermiştir. Fiil bahsinin son kısmında ise tasvir fiiller ve fiilimsiler (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) yine eserlerden taranan çok sayıda örnekle incelenmiştir.

Eserin son bölümünde görevli kelimeler olan *edatlar, bağlaçlar ve ünlemler* kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bu başlıklarda Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılan edat, bağlaç ve ünlem türünden olan kelimelerin her biri için ayrı alt başlıklar açılmış ve kullanımları taranan örnek cümlelerle gösterilmiştir.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız eseri önemli kılan sebepleri şöyle özetleyebiliriz: 1- Eser Türkmen Türkçesinin ses ve şekil bilgisinin incelendiği kapsamlı bir çalışmadır. 2- Çalışmada gereksiz ayrıntılara yer verilmeyip Türkmen Türkçesindeki fonetik ve morfolojik hadiseler çok sayıda örnek kelime ve cümlelerle detaylandırılmıştır. 3- Kelime yapımı bahsinde örnek olarak kullanılan kelimeler Türkmen Türkçesinin en güncel sözlüğünden taranarak seçilmiş ve bu kelimelerin hem Türkmen Türkçesindeki telaffuzu hem de Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Böylece çalışmadan faydalanacaklara hem kelimelerin kökünü ve anlamını görme hem de Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki ekleri ve kelimeleri karşılaştırma imkânı sunulmuştur. 4- Eserin şekil bilgisi bölümünde kullanılan örnek cümleler serbest aktarma yöntemiyle Türkiye Türkçesine aktarılmıştır, ancak yazarın da belirttiği üzere morfolojik yapı ve kullanımlarını gösterme hassasiyetinden dolayı Türkmen Türkçesindeki cümle yapısına bağlı kalındığı aktarma durumları da olmuştur. 5- Eser Türkmen Türkçesinin güncel imla özellikleri dikkate alınarak hazırlanmış eş zamanlı bir çalışmadır. Türkmen Türkçesinin gramer konuları ile ilgili açılan her başlık altında ilgili konu önce genel hatlarıyla değerlendirilmiş; sonra sıfat, zarf, zamir, tasvir fiil, fiilimsi, edat, bağlaç, ünlem için örnek olabilecek yaygın kelime ya da ek kullanımları için ayrı alt başlıklar açılıp detaylandırılmış örnekli bir gramerdir. Bu bakımdan, mesela Türkmen Türkçesinde kullanılan edatlar hakkında genel bir bilgiyle sınırlı kalınmamış, aynı zamanda müstakil bir edata dair araştırma yapacaklara birçok örneği aynı anda görme ve detaylı bilgi edinme fırsatı sunulmuştur.

Bu bilgiler sonucunda çalışmanın başta Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü öğrencileri ve bu alanda çalışmalar yapacak diğer araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olduğu kanaatindeyiz.